

יוסף שוורץ ועזרא למברגרלפנים משורת הדין במצוות 'פריקה וטעינה'ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. סוגיית הגמרא
- ג. שיטות הראשונים
- ד. שיטת הרמב"ם
- ה. פסיקת הלכה

א. פתיחה

בחברה מתוקנת יש כבוד הדדי, יש עזרה הדדית, אך לפעמים הגבול הזה מופר מסיבות שונות. לדוגמא לא נצפה מאדם מבוגר לעזור לנו לפרוק משא כבד מהמשאית, או להרים איתנו מיטה שאנחנו עוברים דירה, אך אם הוא רוצה בכל זאת לנהוג לפנים משורת הדין? ידוע לנו שיש דברים שגם אם רוצה להחמיר – אסור לו! במאמר זה נדבר קצת על מצב שמכנה אותו הגמרא "זקן, ואינה לפי כבודו" – כלומר, מה הדין או כיצד על אדם 'זקן' שלכאורה לא בכבודו לעזור בדבר מסוים, הן מבחינה פיזית, והן מבחינת כבודו בפני האחרים.

ב. סוגיית הגמרא

הגמרא במסכת בבא מציעא (דף ל:) מביאה מקרה העוסק בפריה וטעינה שהיא לפנים משורת הדין:

אמר רבא כל שבשלו מחזיר של חבירו נמי מחזיר וכל שבשלו פורק וטוען בשל חבירו נמי פורק וטוען רבי ישמאל ברבי יוסי הוה קאזיל באורחא פגע ביה ההוא גברא הוה דרי פתכא דאופי אותבינהו וקא מתיפח א"ל דלי לי אמר ליה כמה שוין א"ל פלגא דזוזא יהיב ליה פלגא דזוזא ואפקרה הדר זכה בהו הדר יהיב ליה פלגא דזוזא ואפקרה חזייה דוה קא בעי למיהדר למזכיה בהו א"ל לכולי עלמא אפקרנהו ולך לא אפקרנהו ומי הוי הפקר כי האי

גוונא והתנן בש"א הפקר לעניים הפקר וב"ה אומרים אינו הפקר עד שיהא הפקר לעניים ולעשירים כשמיטה אלא רבי ישמעאל ברבי יוסי לכולי עלמא אפקרינהו ובמלתא בעלמא הוא דאוקמיה והא רבי ישמעאל ברבי יוסי זקן ואינו לפי כבודו הוה ר' ישמעאל ברבי יוסי לפני משורת הדין הוא דעבד.

הגמרא מדברת על מצב שבו ר' ישמעאל הלך בשדה, והגיע אדם עם משא עמוס עליו, וראה אותו שקשה לו. אמר לו אותו פלוני לר' ישמעאל תעזור לי להעמיס את המשא חזרה עליי, שאל אותו ר' ישמעאל כמה שווה המשא? אמר לו חצי זוז, נתן לו ר' ישמעאל חצי זוז והפקיר את המשא, חזר אותו פלוני ולקח את ההפקר וביקש שוב עזרה, ר' ישמעאל נתן לו בשנית חצי זוז, והפעם הפקיר לכל העולם למעט אותו פלוני.

הגמרא ממשיכה לדון אם ההפקר תקף או לא, ומסיימת בכך שלכאורה ר' ישמעאל לא היה צריך להיכנס לכל הסיפור הזה כי הוא אדם 'זקן' ואינה לפי כבודו, עונה הגמרא: שר' ישמעאל עשה לפני משורת הדין.

ניתן לראות לפי הגמרא שעל כל אדם לעזור לחבירו לפרוק ולטעון אם ובמידה וזה היה שלו היה גם פורק וטוען. קשה לנו בסיפור הזה קצת על אופן ההפקר, הרי יש מחלוקת בית שמאי ובית הלל בנושא, ולהלכה נפסק שצריך להפקיר גם לעניים וגם לעשירים כאחד, כמו שמיטה! תשובת הגמרא היא שההפקר היה באמת לכולם אבל רק אמר בעלמא שההפקר לא חל על אותו פלוני.

ג. שיטות הראשונים

הריטב"א בסוגייתנו מבאר כך:

אפקרה. פירוש ואע"ג דאמרינן בנדרים (מ"ה ע"א) שאין הפקר אלא בפני שלשה, ההיא מרבנן אבל מדאורייתא איתיה אפילו ביחיד והכא וכל דכוותה דאיכא צורך בשעה אוקמוה אדין תורה התם בס"ד.

בס"ד

כלומר שמצד הדין הפקר בכלל יכול להיות רק בפני שלושה! ואילו מדאורייתא אפילו באחד ולכן ההפקר של ר' ישמעאל היה תקף. ר' ישמעאל נכנס לסיטואציה זו רק מכיוון שנהג "לפנים משורת הדין".

הרמב"ן בדף לג. מקשה על סוגייתנו¹:

וקשה לי הא דתנן בביצה בפרק משילין, אותו ואת בנו שנפלו לבור, ר' אליעזר אומר מעלה את הראשון על מנת לשוחטו והשני עושה לו פרנסה במקומו. ולא שרי לטלטל משום צער בע"ח דאורייתא. ואפי' לר' יהושע דשרי בהערמה, מפרש עלה בגמרא התם משום הפסד ממון הוא דשרי. ואי צער בע"ח דאורייתא יעלנו, דהא שרי לבטל כל מהיכנו התם בפרק מפנין משום צער בע"ח דאורייתא. ואיכא למימר התם בדאפשר בפרנסה דלא אמרי צער בע"ח דאורייתא היכא דאפשר בפרנסה, כדמפרש התם בפרק מפנין, וקשה לי כיון דצער בע"ח דאורייתא זקן ואינה לפי כבודו אמאי אינו פורק, ואיכא למימר עשה דכבוד תורה עדיף.

הרמב"ן מקשה ואומר בביצה ראינו שמקדימים דברים בגלל צער בע"ח שהוא דאורייתא, לכן לכאורה ר' ישמעאל כן היה צריך לעזור לטעון ואין כאן לפנים משורת הדין! תשובתו של הרמב"ן היא שכנראה מכיון שמדובר בר' ישמעאל יש כאן עשה של כבוד תורה ולא היה עליו לטעון והנכון שעליו היה לעשות הוא לפדות בכסף את המשא, כך גם לא עבר על מצוות "טעינה", וגם לא על "כבוד תורה".

הר"ן מקשה² על תירוצו זה של הרמב"ן:

וא"ת וכיון דצער בע"ח דאורייתא, זקן ואינה לפי כבודו למה אינו פורק משום צער בע"ח, כתב הרמב"ן ז"ל דעשה דכבוד התורה עדיף. ואין זה מחוור, דזקן לאו דווקא שקנה חכמה אלא ה"ה למכובד, ודאמרינן כל שבשלו פורק וטוען בשל חבירו פורק וטוען

¹ דף לג. ד"ה 'והכל'

² שף לג. ד"ה 'ולעניין'

אבל כל שאין דרכו בשלו אינו חייב בשל חבירו, וכן דעת הרמב"ם ז"ל בפ"א מהלכות גזילה ואבידה, אלא כך נראה לי, דכיון דצער בע"ח הותר לתשמישן של בני אדם, כל שכן לכבודן בשב ואל תעשה, דגדול כבוד הבריות.

הר"ן מקשה על תשובתו של הרמב"ן ואומר ש"זקן ואינה לפי כבודו" לא מדובר רק על מצב של זקן שקנה חכמה, אלא גם על 'סתם זקן', ולכן תשובת הרמב"ן תתאים למקרה שלנו ספציפית אך לא תתאים להגדרת הגמרא "זקן ואינה לפי כבודו"! מתרץ זאת הר"ן שיש לכאורה חילוק בין מצב של משא על בהמה ומשא על אדם, שלכאורה הותר צער בע"ח לשימושי אדם, ואין היתר כמדובר בצער אדם, ולכן נהג כך ר' ישמעאל.

לעומתם, המרדכי מבאר³ לשיטתו שצער בעלי חיים זה מדאורייתא:

אמר רבא מדברי שניהם נלמוד צער בע"ח דאורייתא. והא דאמר רבא לעיל כל שבשלו אינו פורק בשל אחרים אינו פורק נראה לרבינו מאיר דה"פ כל שבשלו אינו פורק כשמוצא לשכור פועלים לפרוק אין פורק בעצמו בשל חבירו נמי אינו פורק היכא שמוצא חבירו לשכור לו פועלים לפרוק אינו חייב לסייע כלל אבל היכא שאינו מוצא לשכור פועלים לפרוק כיון דבשלו פורק משום צער בע"ח דאורייתא בשל חבירו נמי פורק מכאן הוכיח ר"מ דהיכא דיש לבהמה רוב חלב בדדיה דמותר לומר לעובד כוכבים לחלוב אותה בשבת משום צער בע"ח וליטול החלב [*העובד כוכבים] לעצמו ושוב מצאתי כן בתשובת רב כהן צדק ובפרקי ר' אליעזר פ"י:

מדברי המרדכי ניתן לראות שלדעתו צער בע"ח מדאורייתא, ועוד, שבמצב שאין חבירו מוצא פועלים שיוכלו לפרוק את המשא, חבירו חייב לסייע לו! אך מדוע זו בעיה של אותו אדם אם חבירו לא מצא פועלים? כי אז הוא נכנס למצב

³ סימן רסג

בס"ד

של "בשלו פורק – בשל חבירו נמי פורק" ואם הוא לא היה מוצא פועלים היה צריך לפרוק, במצב זה חייב לפרוק גם בשל חבירו.

ד. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות גזילה ואבידה⁴ מביא את שיטתו להלכה:

מצא שק או קופה אם היה חכם או זקן מכובד שאין דרכו ליטול כלים אלו בידו אינו חייב להיטפל בהם ואומר את דעתו אילו היו שלו אילו היה מחזירם לעצמו כך חייב להחזיר של חבירו ואם לא היה מוחל על כבודו אפילו היו שלו כך בשל חבירו אינו חייב להחזיר: היה דרכו להחזיר כלים כאלו בשדה ואין דרכו להחזירם בעיר ומצאם בעיר אינו חייב להחזיר מצאם בשדה חייב להחזירם עד שיגיעו לרשות הבעלים ואף על פי שהרי נכנס בהם לעיר ואין דרכו בכך.

וכן אם מצא בהמה והכיש להיטפל בה ולהחזירה אף על פי שאינה לפי כבודו שהרי התחיל במצוה: החזירה וברחה אפילו מאה פעמים חייב להחזיר שנאמר השב תשיבם השב אפילו מאה פעמים משמעו לעולם הוא חייב להיטפל בה עד שיחזירנה לרשות בעליה למקום המשתמר אבל אם החזירה למקום שאין משתמר כגון גינה וחורבה ואבדה משם חייב באחריותה.

מדברי הרמב"ם רואים שני דברים, הראשון, כמו בגמרא שאם הוא היה לעצמו מחזיר – גם לחבירו צריך להחזיר. השני, שאם התחיל במצוה יש צורך לסיימה גם אם לא לכבודו.

בדברי הרשב"א⁵ עולה כי לכאורה אין "מצוות פריקה וטעינה באדם" אך מצד ה'צערא דגופא' ו'צערא דישראל' מתבקשת מצוות טעינה ופריקה (במידה כלשהי) מאדם, כלומר, פריקה מאדם מובנת! אבל טעינה למה? בגלל חסרון כיס.

⁴ פרק יא, הלכות יג, יג
⁵ חלק א' רנ"ב

מכאן ברור למה ספר החינוך והרמב"ם מונים את מצוות פריקה וטעינה מאדם כמצווה מן המניין.

לרבינו פרץ שיטה אחרת בעניין פריקה וטעינה באדם⁶:
להנחה הקשיתיו ולא לדבר אחר. וא"ת אם כן פריקה נמי לא
תנהוג באדם הטעון, ובמציעא פ' ואלו מציאות (ל:) דנהיגא גבי
ההוא גברא דדרי פתכא דאופי, וי"ל דמדרבנן נהגה.

רבינו פרץ סובר שאילו פריקה מאדם כמו שאמרנו לעיל – ברור לנו, אך לדעתו
טעינה באדם היא מדרבנן.

ה. פסיקת הלכה

להלכה נפסק כמו ההבנה הראשונה, שכל שבדברים שלו היה עושה כך וכך – יש
לנהוג לגבי דברי חברו, באותו אופן. ובנוסף שכמובן יש לנהוג לפנים משורת
הדין ויש לכך מעלות נוספות – לא נרחיב עליהם כאן.
לכן, לעניין זקן שאינה לפי כבודו זה דבר שמשתנה בין מצב למצב, ולכל מצב
יש פסיקה לפי הכלל "כל שבשלו מחזיר בשל חברו נמי מחזיר וכל שבשלו פורק
וטוען בשל חברו נמי פורק וטוען".

⁶ בבא קמא נד: